OFILIREA „METAFOREI OFILITE”¹

Elena PLATON

Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

The present paper calls into question the *withered metaphor*, as one of the most suggestive and long-lived metaphors of the metaphor, intensely and enthusiastically used among aestheticians and stylisticians. Interpreting its meaning in the light of the consecrated theories, as well as based on the imaginary schema of plants which gives its substance, it is believed that its successful invention and function were made possible only within a narrow framework of understanding the metaphorical phenomenon, strictly from an aesthetic point of view. Conversely, a significantly wider framework in approaching the metaphor, which would take into consideration theories of cognitivist origin, could show how this concept, going itself through a withering process, can do injustice to a large category of metaphors, and, for this reason, it should be reconsidered. If metaphorization as a phenomenon is no longer viewed as being specific to the poetic thinking, but it is seen rather as a fundamental cognitive process, able to generally explain both the functioning mechanisms of the human thought and the principles of linguistic creativity, then metaphors such as the *foot of the mountain*, *the mouth of the valley*, etc., could get the chance to a new life, without carrying the stigma of degradation. If such metaphors were no longer judged as aged forms, lacking their assumed original beauty and brightness, but as fundamental conceptual metaphors, their revaluation could gain a well-deserved place among metaphors: that of the most eloquent and transparent proof of how the human brain makes different metaphorical transfers from the source-domain to the target-domain, so as to create new words or idioms, and, consequently, new concepts.

Key-words: *withered metaphor, poetic metaphor, conceptual metaphor, cognitivism, integralism, ethno linguistics, rhetoric, stylistics.*

Metafora ofilită constituie una dintre cele mai sugestive și mai longevive metafore ale metaforei. Mai exact, aceasta reprezintă ea însăși o metaforă pentru un tip de metaforă ignorat și repudiat mai ales de către esteti, motiv pentru care readucerea ei în discuție poate părea neavenită. Cu toate acestea, considerăm că abordarea metaforei ofilite din perspectiva lingvisticii cognitive și integrale este susceptibilă să dovedească nu numai învechirea (i.e. ofilirea) lui, ci și posibilitatea de a-i oferi o nouă șansă la viață. Cel care a supus atenției imaginea metaforei ofilite în mediul românesc încă în secolul al XIX-lea este Lazăr Șăineanu. Acesta, în reflecțiile sale din 1887 despre „viața metaforică a limbei”, l-a preluat de la Jean Paul Richter, care sugera, în tratatul său *Vorschule der Ästhetik* din 1812, că fiecare limbă n-ar fi altceva decât „un dicționar de metafore ofilite” (148). Astfel, conceptul intră în circulație și pe terenul studiilor românești de stilistică consacrate metaforei, devenind extrem de fecund și de vehiculat în anii ce au urmat (Vianu, 1957; Avădanei, 1997). Totuși, încă de la început, prin crearea și utilizarea acestei metafore a metaforei, considerăm că i s-a conturat un destin nefavorabil, iar cauzele responsabile de acest parcurs neprielnic merită supuse unei reflecții inspirate de mulțimea teoriilor mai vechi și mai noi asupra metaforei.

Chiar dacă ar lipsi orice lămurire suplimentară cu privire la semnificațiile metaforei ofilite, apelul la o trăsătură din domeniul vegetal – transferată, de altfel, în numeroase alte situații asupra registrului uman, după cum se vede și în expresii precum: *față ofilită*, *privire ofilită*, *frumusețe ofilită* etc. – îi asigură o anumită transparență și, deci, o decodare relativ ușoară de către cititorul pe deplin familiarizat cu schema imaginară a ofilirii. Valorificând marea putere de sugestie a acestei scheme, aparținând unui registru al concretului sensibil care nu necesită eforturi uriașe de imaginație, se actualizează nu atât imaginea morții din sfera vegetalului, cât, mai ales, cea a dispariției frumuseții. Or, transferul acestei trăsături din registrul vegetal asupra metaforei, un concept extrem de abstract și de sofisticat, reușește să îi asigure materialitatea necesară unei descifrări fără dubii: preeminența esteticului în judecarea acestei binecunoscute figuri retorice și poetice. De fapt, cele mai banale exemple de metafore ofilite, precum *piciorul muntelui*, *gura văii* etc., invocate frecvent pentru ilustrarea categoriei respective, sunt convingătoare și grăitoare prin ele însele. Conform opiniei generale guvernate de criterii exclusive estetice, ne aflăm în fața unor metafore anoste, lipsite de orice urmă de prospețime ori de strălucire, motiv pentru care ele mai sunt denumite și *metafore moarte* – „fiecare limbă poate fi privită (metaforic) ca un cimitir de metafore” (Avădanei 74) –, prin contrast cu *metaforele vii*, singurele considerate a fi nucleul veritabil al discursului poetic (Ricoeur 12). Interpretând lucrurile prin prisma metaforei vii a lui Ricoeur, ofilirea, adică moartea anumitor metafore, n-ar însemna, de fapt, dispariția lor totală din limbă, ci doar pierderea virtuților poetice pe care le-ar fi avut la origine. Or, cu siguranță, culpabilitatea pentru îmbătrânire și pentru pierderea frumuseții nu-i aparține metaforei înseși, ci ochiului din afară care a devalorizat-o mai ales din punct de vedere estetic, ignorându-i celelalte funcții, precum cea filozofică sau psihologică, invocate, de regulă, în discursul asupra metaforei (Vianu, 1957: 35-61).

Într-adevăr, la nivelul simțului comun, modelat cu sânguință prin intermediul lecțiilor de limbă și literatură, percepția asupra metaforei este marcată – și îngustată dramatic – de obligația de a evidenția și de a demonstra valențele poetice ale acestei figuri de stil. Întreaga educație școlară axată pe ideea de vorbire/scriere „frumoasă” se străduiește, și în zilele noastre, să sensibilizeze vorbitorii/scriitorii cu privire la necesitatea utilizării – chiar în exces, dacă este cu putință – a podoabelor retorice: comparații, epitete și metafore. Până și cei mai redutabili exegeți ai metaforei au recunoscut că interesul lor pentru această figură derivă din necesități legate de „îndatoririle unui profesor de literatură” (Vianu, 1968: 372). Or, în mod evident, o asemenea preocupare conduce, implicit, la favorizarea metaforei vii, singura care a fost declarată drept generatoare de poezie.

Așadar, având origini nobile, asociate în Antichitate chiar cu limbajul zeilor, metafora a rămas favorita „expresiilor frumoase”, fiindu-i atribuite și alte calități din aceeași zonă a sensibilului, precum *prospețimea* ori *frăgezimea* imaginilor. Exegeții subliniază în repetate rânduri necesitatea ca imaginile create cu ajutorul metaforei să aibă un caracter inedit, trădând o anumită vioiciune a spiritului. De aici până la imaginea îmbătrânirii unor metafore, cauzată de utilizarea – și, deci, de uzarea – lor în exces, drumul nu a fost prea lung, astfel încât a fost posibilă și crearea conceptului de metaforă *tocită* – un alt echivalent al metaforei ofilite, exploatând nu registrul vegetal, ci un altul, mult mai prozaic, al

obiectelor uzate și învechite –, la fel de capabil să sugereze degradarea ori pierderea frumuseții specifice tinereții unei anumite metafore:

Prin zilnică tocire cele mai frumoase, cele mai strălucite din aceste imagini au ajuns pentru noi simple sunete, cari nu ne mai spun nimic despre primitiva lor splendoare. Această uzare continuă a elementelor imaginative prin deprinderea zilnică merge din ce în ce crescând și o reacțiune care rămâne posibilă doar în domeniul poeziei. Numai poetului îi mai este dat a reîmprospăta, din când în când, aceste imagini, cari s-au înfățișat odinioară popoarelor în copilăria și în junețea lor și cari n-au păstrat din frăgezimea lor primitivă decât urmele unei adânci gârboviri... (Șăineanu 148).

Invocarea fenomenului de îmbătrânire a metaforelor și regretul față de pierderea presupusei străluciri inițiale amintesc de speculațiile filozofice pe marginea rațiunilor apariției a metaforei. Multe dintre acestea leagă declanșarea procesului de construcție a metaforelor de un instinct pur estetic al spiritului uman, care ar fi dictat nevoia de a inventa imagini inedite și, deci, frumoase. De-a lungul timpului, s-a vorbit chiar despre existența unei vârste poetice a omenirii în care acest instinct ar fi fost mai dezvoltat. Bunăoară, Giambattista Vico, în *Scienza Nuova*, 1725, așeza la temelia metaforei mentalitatea prelogică, specifică primei faze de dezvoltare a spiritului omenesc, pe care o numea „faza poetică” (apud Vianu, 1957: 12), încercând să demonstreze că bazele metaforei sunt legate de un mod de înțelegere deosebită a lumii, de o metafizică primitivă în care oamenii trăiau în consonanță cu întregul univers, considerat a fi însuflețit. De aceea, ei erau înclinați să denumească aspectele universului prin cuvinte întrebuintate la origine pentru realitățile corpului, vorbind despre *piciorul* unui munte, despre *gura* unui râu ori despre *măruntaiela* pământului etc. În această etapă a animismului primitiv, omenirea întreagă, mai precis, omenirea „comună” – și nu doar poezii – deținea virtuțile poetice necesare construirii primelor metafore, dotate cu frăgezimea specifică începuturilor, care, odată cu trecerea timpului și cu ieșirea din faza prelogică, au slăbit, pierzându-și spontaneitatea inițială. Astfel, pentru crearea ulterioară a metaforelor, au fost necesare exerciții retorice mai mult sau mai puțin ingenioase, cărora le-a lipsit „viața mai adâncă a primelor forme” (*Ibidem* 12).

Analizând această viziune „involutivă” asupra mecansimelor genetice ale metaforei, se poate observa o confuzie a perspectivelor, deoarece este puțin probabil ca asemenea *exprimări sensibilizatoare* să fi fost percepute drept metafore de către omul arhaic. Dimpotrivă, trebuie presupus că acestea au fost evaluate ca atare abia mai târziu, de cărturari la care „exprimarea proprie se distinge în chip deliberat de cea figurată” (Bîrlea 69), neputându-se vorbi despre metafora propriu-zisă – adică despre metafora poetică (n.n.) – decât odată cu apariția acestei conștiințe a vorbirii figurate, prezente la omul *de cultură*. Conștientizarea diferenței dintre termenul exprimat și cel subînțeles (lucru care pare să le fi lipsit primitivilor, după cum afirmă cei care au tratat metafora din perspectivă etnologică) rămâne o condiție esențială pentru conștientizarea expresiilor cu aparență de metaforă și pentru alți exegeți (Vianu, 1957: 24-25). Cu toate acestea, chiar dacă „primitivii” nu au fost conștienți de procesul de creație metaforică, nu înseamnă că ei nu au creat metafore. Dimpotrivă, analizând specificul metaforei în literatura populară, folcloriștii remarcă naturalitatea acesteia și marea apropiere de limbajul cotidian, observând că aici „nu se întrevede câtuși de puțin intenția de încifrare complicată,

nu apare nimic artificial, de dragul ineditului, cum se poate vedea în poezia cultă de grad minor” (Bîrlea 92). Or, așa cum semnalăm și în altă parte (Platon, 2018), asemenea aprecieri ne îndeamnă la o evaluare a metaforei și din perspectiva exprimării nepoetice, din viața de zi cu zi.

De fapt, încă în istoricul extrem de îndepărtat al preocupărilor pentru exprimarea metaforică apare perspectiva *utilitară*, adoptată de însuși Cicero, în *De oratore III*. Poate chiar aici ar trebui fixate originile mai noilor teorii cognitiviste despre *metafora convențională* sau *conceptuală*, întrucât Cicero arătase pentru prima dată că metafora „s-a ivit cu necesitate dintr-o anumită indigență a limbii”, adică din cauza lipsei unor „expresii proprii pentru noțiunile pe care experiența în creștere a oamenilor le făcea necesare” (apud Vianu, 1957: 10). Astfel, oamenii s-au văzut nevoiți să denumească noile noțiuni prin expresii vechi. Prin urmare, încă din vremea lui Cicero se conturase și o a doua ordine evolutivă, în care nașterea metaforei poetice era plasată după apariția metaforei *conceptuale*, prima trebuind să îndeplinească un rost suplimentar, ornamental, adăugat celui inițial, de natură strict utilitară: „...după cum veșmintele au apărut din nevoia de a ocroti omul împotriva frigului, dezvoltându-se mai târziu în podoabe, tot astfel metafora impusă la început de lipsurile limbii a devenit mai apoi un obiect al desfătării retorice” (Cicero, *De oratore III*, 38, apud Vianu, 1957: 10).

Pentru a se face mai bine înțeles, Cicero a apelat la o comparație cu domeniul vestimentar, care i-a servit pentru materializarea opoziției util/inutil (dar frumos), prin actualizarea dublei funcții a veșmintelor, utilitară și estetică. Interesantă este însă ierarhizarea impusă de Cicero prin așezarea esteticului pe o treaptă inferioară utilitarului, poziționare ușor de combătut, totuși, datorită funcției estetice a tatuajelor la popoarele din regiunile calde, unde nu se punea problema rolului protector și, deci, utilitar al îmbrăcămintei ori al tatuajului². Ceea ce interesează însă cu privire la poziția lui Cicero este faptul că, spre deosebire de Vico, care vorbea despre slăbirea capacității de creație metaforică odată cu îndepărtarea de vârsta de aur a omenirii, acesta consideră că spiritul omenesc nu încetează să producă noi metafore. Intuind că omul de oriunde și de oricând este capabil de creație metaforică, Cicero rămâne extrem de actual, reușind să spargă cercul îngust al retoricii și să lărgască semnificativ perspectiva asupra metaforei.

În direcția inaugurată de Cicero a filozofat mai târziu și Benedetto Croce, invocând *metafora servitoare* lui Montaigne pentru a demonstra faptul că orice om de rând, în virtutea simplei sale „umanități”, poate vorbi asemeni poetului (16). Stilisticienii nu au considerat nici ei întotdeauna vorbirea figurată ca fiind produsul unui instinct estetic al spiritului uman, ci, mai degrabă, consecința unei neputințe a spiritului uman de a abstractiza. Astfel, Ch. Bally, observând că omul obișnuit asociază mai ușor noțiunile abstracte cu obiectele sensibile, definea metafora ca o comparație făcută atunci când spiritul «... confond en un seul terme la notion caractérisée et l'objet sensible pris pour point de comparaison» (apud Vrabie 94). Această intuiție a stilisticienilor a fost confirmată și de cercetările etnologilor, care au sesizat imposibilitatea țaranului de a înțelege anumite abstracțiuni și înclinarea de a și le reprezenta „sub o formă vie, plastică” (Bîrlea 69), înclinare care a condus, în opinia lor, la crearea vorbirii metaforice.

De remarcat este faptul că mai multe voci, venite dinspre domenii diferite ale științelor umaniste, au plasat geneza metaforei undeva în perioada de apariție a primelor noțiuni abstracte (Vianu, 1957: 27), iar una dintre dovezile frecvent

invocate a fost aceea că limbajul popular, prin contrast cu limbile literare care tind către abstracțiune, caută a utiliza neconținut reprezentări luate din lumea materială. Întrebarea fundamentală care a guvernat toate aceste speculații și care interesează în studiul de față rămâne însă aceea privitoare la întâietatea esteticului sau a utilitarului în explicarea genezei metaforei. După cum s-a văzut, unii au acordat întâietate esteticului, socotind metafora un produs al instinctului poetic al spiritului uman (bunăoară, Vico), în vreme ce alții, asemeni lui Cicero ori Ruckert, socotesc că imaginile rezultate prin transferul metaforic nu constituie o podoabă, ci „o trebuință firească pentru exprimarea ideilor” (Șăineanu 234-235). Analizând ceea ce stilisticienii numeau metafore ofilite (*brațul râului* ori *piciorul plaiului*, aceasta din urmă într-o comparație clar defavorabilă cu „pe-un *picior de plai*”, care, grație abaterii de la vorbirea curentă, este declarată a aparține „modului figurat și zonei sublimului”), folcloriștii au insistat mai ales asupra tendinței de a utiliza în vorbirea orală schemele antropomorfe. Fără a le recunoaște, în fapt, statutul de metafore, din cauza „banalității” lor, aceștia le-au încadrat în categoria unor simple *expresii* ale vorbirii orale comune, apărute „în virtutea unui stil de gândire antropomorfică” (Ursache 211). Aceeași schemă a fost făcută responsabilă și pentru alte metafore „luate de la corpul omenesc”, în care carul are o *inimă*, casa, o *talpă*, pământul, o *sprânceană*, ziua, o *geană*, clopotul, o *limbă*, coșciugul, o *pleoapă* etc. (Șăineanu 152), dar și invers, pentru desemnarea unor părți ale corpului omenesc prin elemente ale universului, cum ar fi *cerul gurii*, aceasta din urmă având corespondent în multe alte limbi (Șăineanu 169). Concluzii similare relevă și analiza limbajului poetic popular, realizată de Ion Coteanu, care subliniază că marea majoritate a comparațiilor au ca punct de plecare ființa umană, asemănată cu lucrurile din lumea înconjurătoare cunoscută de vorbitor” (Coteanu: 141). Importanța omului ca domeniu-sursă al metaforelor este relevată și de Elena Slave, care, în inventarul făcut metaforelor limbii române, în număr de aproximativ șase mii, arată că ființa umană, deși reprezintă o sferă relativ restrânsă, constituie nucleul central al materialului metaforic, generând peste 300 de lexeme (27, 94)³.

Teoriile invocate arată că, în ciuda părerii larg răspândite despre rolul decorativ al vorbirii deținut de metafore, de-a lungul timpului nu au lipsit nici reflecțiile mai complexe și mai largi asupra gândirii metaforice, majoritatea insistând pe rolul de materializare a abstracțiunilor jucat de metaforă și pe o anumită prevalență a schemelor antropomorfe în crearea acesteia. Deși până la formularea teoriilor coerente ale lingvisticii cognitive americane, care s-au bucurat de o răspândire mult mai mare, aceste idei au fost destul de izolate, sporadice, și, în esență, copleșite de abordările estetice, acestea au o mare vechime, reușind să traverseze epocile. Or tocmai rezistența lor deosebită dovedește că ele constituie niște axe esențiale, imposibil de ignorat, ale preocupărilor legate de gândirea metaforică.

Totuși, abia odată cu apariția curentului cognitivist s-a formulat cu mai multă claritate și mai explicit teoria că fenomenul metaforizării nu este un simplu procedeu retoric, ci constituie un proces cognitiv fundamental, care nu este specific doar gândirii poetice, ci gândirii umane, în general. Abia cognitivismul a explicat mai clar că inventarea de noi cuvinte sau unități frazeologice menite să denumească unele concepte mai abstracte, care nu pot fi înțelese altfel decât prin apelul la experiența directă a individului, cel mai adesea de natură concret-senzorială, se bazează pe fenomenul transferului metaforic. Căutând să ajungă la esența

procesului, adică a mecanismelor interne responsabile de fenomenul creativității lingvistice, care explică principiile invenției lexicale, cognitivității au reușit să demonstreze că „...metafora este prezentă în viața de toate zilele, nu doar în limbaj, ci și în gândire și acțiune. Sistemul nostru conceptual obișnuit, care ne servește pentru a gândi și a acționa, este de natură fundamental metaforică” (Lakoff, Johnson 13).

Așadar, și în viziunea cognitiștiilor, geneza metaforei se explică tot prin caracterul abstract sau confuz al conceptelor fundamentale cu care operăm, cum ar fi, timpul, ideile, emoțiile ș.a., fapt ce obligă omul ca, pentru a le defini, să apeleze la alte concepte, mult mai ușor de delimitat. Din perspectiva lui Lakoff și Johnson, metafora este locul unde se unesc rațiunea și imaginația, aceasta fiind un soi de *rațiune imaginativă*, întrucât „categoriile gândirii noastre cotidiene sunt, în sens larg, metaforice”, raționamentele cotidiene punând în joc „implicații și inferențe metaforice” (204). Conform teoriei lor, de câte ori înțelegem ceva în termenii a altceva, vorbim, în sens foarte larg, despre metaforă, esența metaforei constând în „a permite înțelegerea a ceva (și experimentarea aceluia ceva) în termenii a ceva diferit” (15). Apelul la elementele fundamentale legate de experiența umană, mai ales de cea corporală, impune și anumite restricții, având în vedere că acestea sunt limitate ca număr, după cum o demonstrează, de fapt, și teoriile etnolingvistice legate de „primitivii semantici”. Aceștia sunt echivalați cu niște primitivi conceptuali, mai exact cu niște unități elementare fundamentale ale gândirii umane (Wierbicka 14), numite și „atomi cognitivi”, care profilează un fel de alfabet universal al gândirii umane. Exemplele lakoviene de metafore de orientare, legate de experiența corporală, bazate pe scheme conceptuale conform cărora, simplificând la maximum teoria, binele este întotdeauna sus, în față ori la dreapta, iar răul, jos, în spate ori la stânga (Lakoff, Johnson 24-31), dovedesc, în esență, același lucru.

Nici din perspectiva lingvisticii integrale metafora *conceptuală* (sau *cotidiană*) nu se suprapune cu metafora poetică sau retorică, aceasta reprezentând o categorie cognitivă a gândirii și, cu anumite specificări, a limbajului uman. Pentru Eugeniu Coșeriu, cel care demonstrează că limbajul ne dezvăluie modul în care funcționează sistemul nostru conceptual, scopul fenomenului metaforic constituie „o încercare de a clasifica realitatea” și „o cunoaștere a realității prin imagini” (179).

Și etnolingvistica poloneză se întâlnește în acest punct cu cognitivismul american și cu integralismul coșerian, fiindcă reprezentanții acesteia nu văd nicio diferență între un text poetic și un text care e rezultatul simplei performanțe, considerând că ambele se produc după aceleași reguli de categorizare și de conceptualizare. De pildă, J. Bartmiński consideră literatura drept un produs lingvistic particular, care doar multiplică posibilitățile limbii naturale, cu tot „ilogismul” său sistemic. După el, autorul-poet, conceptualizatorul, face doar o selecție a cuvintelor, dar fiecare dintre aceste cuvinte este deja purtătorul unui IML, ce face posibilă crearea unei imagini identitare globale care reiese din ansamblul textului (apud Koselak 5).

Deși poate părea paradoxal, matematicienii nu au fost nici ei străini de preocupările pentru descifrarea esenței fenomenului metaforic, aceștia insistând, la rândul lor, asupra necesității de a depăși limitele metaforei ornamentale, pur expresive, care „rămâne la suprafața obiectelor” și care vizează „modul în care ne exprimăm”, și nu „ceea ce spunem și ceea ce înțelegem”, pentru a ne concentra

asupra metaforei al cărei scop îl constituie crearea unui nou sens, adică o metaforă „cognitivă și creativă” (Marcus 146). Vorbind despre modul în care „limbajul valorifică puterea combinatorie a unităților sale de bază” (158), Solomon Marcus ne semnalează paralelismul dintre fenomenul metaforizării și cel al modelării cognitive, arătând cum cele mai multe metafore se bazează pe un transfer dintr-un domeniu într-altul. Astfel, anorganicul devine un „model al organicului, inertul al viului”, omul este modelat de o mașină, iar calculatorul devine un „model al creierului, vizibilul apare ca „o sursă de modele pentru fenomene invizibile, după cum macroscopicul devine o sursă similară pentru infinitul mic și pentru infinitul mare” (158).

Pe de altă parte, nu întotdeauna s-a acordat prioritate uneia sau alteia dintre cele două valențe fundamentale ale metaforei, ci dimpotrivă, uneori i-au fost recunoscute ambele roluri. Astfel, în unele cazuri, același autor care era convins că imaginile rezultate în urma transferului metaforic nu constituie o podoabă, ci sunt produsul nevoii de a exprima o anumită idee, a relevat și caracterul „poetic” al unora dintre aceste produse ale „fantasiei veșnic vii a poporului”, plasându-le „alături de cele mai sublime concepțiuni ce au izvorât vreodată din capul unui poet genial” și „pe cari le găsim ticluite cu cea mai mare îngrijire în diferitele manuale de retorică” (Șăineanu 234-235). Pentru a argumenta ambivalența metaforei, Șăineanu oferă exemple selectate din basme, precum *a trage un pui de somn, a-l fura somnul, a fi cu ochii în soare* etc., convins că secretul acestor delicioase „flori poetice” stă în „bagheta magică a închipuirii” omului (236) și că aceste *expresii metaforice* folosite aproape în fiecare moment de omul de rând au un caracter inconștient.

În concluzie, judecând metafora ofilită din perspectiva metaforei conceptuale, adoptată de teorii aparținând unor domenii diferite și aparent destul de îndepărtate, precum retorica, estetica, poetica, filozofia limbajului, lingvistica cognitivă, lingvistica integrală, etnolingvistica, matematica etc., se poate afirma că ea însăși constituie o metaforă ofilită din punct de vedere conceptual, care trebuie reconsiderată și utilizată cu mai multă prudență. Rezervele în ceea ce o privește țin de faptul că ea sugerează (sau chiar impune) prevalența intenției estetice în geneza și evoluția metaforei, ca și ideea unei degradări în timp a funcțiilor estetice originare. Or, considerăm că, din perspectiva metaforei conceptuale, metaforele ofilite constituie o categorie largă de metafore profund nedreptățite, care își pot recăpăta onoarea și șansa unei noi vieți, fără să mai poarte stigmatul degradării. În condițiile în care ele nu ar mai fi judecate ca niște forme îmbătrânite, lipsite de frumusețea și strălucirea de odinioară, ci ca niște metafore conceptuale fundamentale, ar putea fi revalorizate, căpătând un loc binemeritat printre metafore: acela al celor mai elocvente și mai transparente dovezi ale modului în care creierul uman realizează diferite transferuri de tip metaforic, dinspre un domeniu-sursă înspre un domeniu-țintă, spre a inventa noi cuvinte sau unități frazeologice (și, prin urmare, noi concepte), printr-un mecanism ce constituie însăși esența gândirii umane, ca și a fenomenului de creativitate lingvistică.

Din această perspectivă, problema anteriorității sau a posteriorității metaforei poetice față de cea conceptuală este una fundamental greșită, căci ea ar conduce la stabilirea anteriorității limbajului figurat față de limbajul literal (sau invers), și, prin extensie, a poeziei în fața prozei, așa cum s-a și afirmat pe alocuri (Avădanei 74). Însă, din moment ce metaforicul definește esența gândirii umane,

socotim că asemenea ierarhizări sunt riscante și neavenite. Efectele estetice pot fi, într-adevăr, inconștiente, cum spunea Șăineanu, și, deci, întâmplătoare, dar, la fel de bine, acestea pot fi și „căutate”, construite intenționat, cu scopul limpede de a impresiona și de a surprinde cititorul. Cel mai indicat ar fi ca, asemeni lui Cicero, să nu negăm valoarea utilitară a metaforei (poetice), dar nici posibilitatea ca metafora conceptuală să aibă și valențe estetice. Este la fel de plauzibil ca o metaforă să nu fi fost considerată niciodată frumoasă și nici să nu fi fost construită cu intenție estetică, și, în acest caz, nu s-ar putea vorbi despre pierderea frumuseții ei; sau, dimpotrivă, ca „frumusețea” acelei metafore să derive din simplul fapt că ea constituie rodul gândirii umane și, deci, semnul incontestabil al creativității acesteia. Mai mult, dacă dintru început acceptăm faptul că orice metaforă este, prin însăși natura ei, conceptuală, atunci nicio metaforă nu poate fi degradată până într-atât încât să i se asocieze, prin însăși denumirea utilizată, trăsături ce o „acuză” că și-ar fi pierdut frumusețea. Ceea ce înseamnă, în ambele cazuri, că, pe terenul fertil al metaforei conceptuale, până și metafora ofilită poate renaște, primind o a doua șansă la viață prin analize menite să refacă și să aducă la suprafața conștiinței schemele conceptuale fundamentale care i-au dat viață. Fără asemenea investigații, „poezia limbii”, datorată esenței sale metaforice, va rămâne o poezie latentă, neobservată și necunoscută. Astfel privind lucrurile, limba nu mai poate fi socotită un „cimitir de metafore”, ci, mai degrabă, o veritabilă „grădină de metafore”. În mod paradoxal, mai cu seamă metafora *vie*, poetică, cunoscută și vehiculată de un cerc restrâns de inițiați, pare amenințată de efemeritate, în vreme ce metafora numită „ofilită” rezistă tocmai grație instituționalizării ei, dobândită datorită caracterului ei banal, convențional. Și poate că tocmai „moartea” ei în plan estetic este cea care îi asigură vigoarea și chiar nemurirea în planul comunicării umane.

Note

Acest studiu a fost sprijinit prin proiectul Ministerului Cercetării și Inovării, CCCDI – UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326 /49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III.

²De fapt, chiar dacă s-ar invoca un tip de utilitate magico-rituală a tatuajelor, chestiunea anteriorității/posteriorității esteticului în raport cu utilitarul ar fi imposibil de tranșat, cele două aspecte fiind prea intim îngemănate.

³Trebuie spus însă că Slave izolează metaforele antropomorfe de tipul *picioarul muntelui*, *urechea acului* în categoria catacrezelor, datorită funcției denominative îndeplinite de acestea, dar acceptă, totuși, faptul că unele metafore de acest tip pot avea funcție dublă: atât denominativă, cât și figurativă (Slave 93).

Referințe bibliografice

- Avădanei, Ștefan. *La început a fost metafora*, Iași: Editura Virginia, 1994.
Bartmiński, Jerzy. *Aspects of cognitive ethnolinguistics*, London: Equinox Publishing, 2009.
Bîrlea, Ovidiu. *Poetică folclorică*, București: Editura Univers, 1979.
Borcilă, Mircea. „Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei”, *Dacoromania*, VII-VIII (2002-2003): 67.

- Coteanu, Ion. *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, I, București: Editura Academiei, 1973.
- Croce, Benedetto. *Elemente de estetică*, Târgu-Mureș: Editura Ardealul, 1998.
- Coșeriu, Eugeniu. „Creația metaforică în limbaj”, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.
- Koselak, Arkadiusz. «Sources et tradition polonaises en linguistique cognitive», *Corela*. 5.2 (2007). <<http://corela.revues.org/1494>>. (accesat la 20.08.2019).
- Marcus, Solomon. *Paradigme universale*. Ediție integrală, Pitești: Editura Paralela 45, 2011.
- Lakoff, George, Johnson, Mark. *Les Métaphores dans la vie quotidienne*, Paris: Éditions de Minuit, 1986.
- Platon, Elena. „Gândirea metaforică în lumea folclorică”, *Studii de etnologie. In honorem prof. univ. dr. Ilie Moise*, coord. Andreea Buzaș, București: Editura Etnologică, 2018: 111-124.
- Ricoeur, Paul. *Metafora vie*, București: Editura Univers, 1984.
- Slave, Elena. *Metaforele limbii române*, București: Universitatea din București, 1986.
- Șăineanu, Lazăr. *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, Timișoara: Editura de Vest, 1999.
- Ursache, Petru. *Poetică folclorică*, Iași: Editura Junimea, 1976.
- Vianu, Tudor. *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Vianu, Tudor. *Studii de stilistică*, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1968.
- Vrabie, Gheorghe. *Retorica folclorului (Poezia)*, București: Editura Minerva, 1978.
- Wierzbicka, Anna. „La quête des primitifs sémantiques: 1965-1992”, *Langue française*, 98.1 (1993): 9-23.